INGLIZ TILIDAGI FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING MA'NOSI

Saydamatov Ikromjon Nazirovich
O'zDJTU, katta o'qituvchi
Ingliz tili funksional leksika kafedrasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz tilidagi frazeologik birliklarning semantik tabiati, ularning so'z birikmalaridan farqlanuvchi asosiy belgilari, ko'chma ma'no hosil qilish mexanizmi, kontekst bilan munosabati hamda lingvomadaniy mazmuni tahlil qilinadi. Frazeologik birliklarning ma'nosi ularni tashkil etuvchi alohida leksemalar ma'nosining oddiy yig'indisi emasligi, balki yaxlit, qayta anglangan va ko'pincha obrazli semantik tuzilma sifatida namoyon bo'lishi asoslanadi. Shuningdek, idiomatiklik darajasi, semantik motivatsiya, konnotativ bo'yoq, baholash, emotsionallik va pragmatik vazifa frazeologik ma'noning muhim tarkibiy qismlari sifatida ko'rib chiqiladi. Ingliz tilidagi keng tarqalgan birliklar misolida frazeologik ma'noning denotativ, konnotativ, obrazli va madaniy qatlamlari izohlanadi. Tadqiqot natijalari frazeologizmlarni o'qitish, tarjima qilish va matnni pragmatik jihatdan sharhlashda ularning ma'nosini kontekst hamda madaniy bilimlar bilan birgalikda tahlil qilish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: frazeologik birlik, frazeologik ma'no, idiomatiklik, ko'chma ma'no, konnotatsiya, semantika, kontekst, pragmatika, lingvomadaniyat, ingliz tili.

KIRISH

Frazeologik birliklar ingliz tili lug'at tarkibining faol va mazmunan murakkab qatlamlaridan biri hisoblanadi. Ular nutqda tayyor holda qo'llanadigan, tarkibi nisbatan barqaror, umumlashgan yoki ko'chma ma'noni ifodalovchi birliklar bo'lib, oddiy erkin birikmalardan semantik yaxlitligi bilan ajralib turadi. Masalan, to break the ice birikmasi tarkibidagi break va ice so'zlari o'zlarining to'g'ridan-to'g'ri ma'nolarida qabul qilinsa, 'muzni sindirmoq' mazmuni yuzaga keladi. Biroq frazeologik qo'llanishda u 'suhbatdagi noqulaylikni yo'qotmoq, munosabatni erkinlashtirmoq' ma'nosini anglatadi. Demak, frazeologik birlikning ma'nosi komponentlarning mustaqil lug'aviy ma'nolaridan yuqori turuvchi yaxlit semantik natijadir. Zamonaviy frazeologiya tadqiqotlari bunday birliklarni nafaqat tilning tayyor birliklari, balki nutqni iqtisodiy, ifodali va madaniy jihatdan boyituvchi ko'p qatlamli vositalar sifatida ko'radi.

So'nggi yillardagi tadqiqotlarda frazeologiya ko'p so'zli birliklar, formulaik til, kollokatsiya, idiomatiklik, korpus lingvistikasi va lingvomadaniyat bilan uzviy bog'liq holda o'rganilmoqda. Vetchinnikova formulaik birliklarning ma'nosi va qo'llanishidagi individual hamda kontekstual o'zgaruvchanlikka e'tibor qaratadi, Buerki esa formulaik tilni til tizimining markaziy hodisalaridan biri sifatida talqin qiladi. O'zbek tilshunosligidagi yangi tadqiqotlarda ham ingliz va o'zbek frazeologizmlarining semantik tuzilishi, madaniy belgisi, tarjima imkoniyatlari va pragmatik vazifalari qiyosiy yo'nalishda tahlil etilmoqda. Ushbu maqolaning maqsadi ingliz tilidagi frazeologik birliklarning ma'no tuzilishini tizimli yoritish, ularning ma'no hosil qilish xususiyatlarini real misollar asosida ko'rsatish va frazeologik ma'noni to'g'ri anglashda kontekst hamda madaniy bilimlarning rolini asoslashdan iborat.

Frazeologik ma'noning birinchi va eng muhim xususiyati semantik yaxlitlikdir. Erkin so'z birikmasida har bir komponent o'z lug'aviy mustaqilligini saqlab, umumiy mazmun shu alohida ma'nolarning sintaktik birikishi orqali hosil bo'ladi. Frazeologik birlikda esa komponentlar birgalikda

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

yangi mazmuniy birlikni tashkil etadi. Masalan, spill the beans birikmasi so'zma-so'z 'loviyani to'kib yubormoq' degan mazmunni berishi mumkin, ammo idiomatik qo'llanishda 'sirni oshkor qilmoq' ma'nosini anglatadi. Xuddi shuningdek, hit the nail on the head birligi 'mixning boshiga urmoq' tarzida emas, balki 'masalaning ayni mohiyatini topmoq, aniq aytmoq' mazmunida ishlatiladi. Bunday hollarda frazeologik ma'no komponentlarning denotativ ma'nosiga to'liq teng emas. U uzoq tarixiy qo'llanish, metaforik ko'chish, ijtimoiy tajriba va nutqiy an'ana asosida shakllangan semantik umumlashmadir.

Frazeologik birliklarning ma'nosi idiomatiklik darajasiga ko'ra ham farqlanadi. Ayrim birliklarda umumiy ma'noni komponentlar orqali qisman anglash mumkin. Masalan, see the light birikmasida 'yorug'likni ko'rish' obrazidan kelib chiqib 'tushunib yetmoq' ma'nosiga o'tish nisbatan motivatsiyalangan. Boshqa birliklarda esa mazmun komponentlar ma'nosidan deyarli kelib chiqmaydi. Kick the bucket birikmasining 'vafot etmoq' ma'nosini tarkibiy so'zlar yordamida oldindan aniqlash qiyin. Shu sababli frazeologik ma'no shaffof, yarim shaffof va semantik jihatdan xira birliklar ko'rinishida namoyon bo'lishi mumkin. Semantik motivatsiya darajasi til o'rganuvchining frazeologizmni tushunishiga bevosita ta'sir qiladi: obraz va ma'no orasidagi aloqa kuchli bo'lsa, birlikni eslab qolish va kontekstda to'g'ri qo'llash osonlashadi.

Frazeologik ma'noning ikkinchi muhim qatlami konnotatsiyadir. Frazeologizm faqat voqea yoki holatni nomlamaydi, balki so'zlovchining bahosi, hissiy munosabati va uslubiy pozitsiyasini ham ifodalaydi. A piece of cake birligi vazifaning juda osonligini bildiradi va ko'pincha norasmiy, yengil ohangga ega. A pain in the neck esa shaxs yoki holatga nisbatan salbiy baho va norozilikni kuchliroq ifodalaydi. Under the weather 'o'zini yaxshi his qilmaslik' ma'nosida yumshoq va evfemistik ifoda bo'lib, bevosita sick so'ziga nisbatan nutqni muloyimlashtiradi. Demak, frazeologik birlik ma'nosini to'liq ochish uchun uning lug'aviy ekvivalentini berish yetarli emas; birlikning emotsional-ekspressiv bo'yoqi, rasmiy yoki norasmiy uslubga mansubligi, ijobiy yoki salbiy baholash xususiyati ham hisobga olinishi kerak.

Frazeologik ma'no kontekst bilan chambarchas bog'langan. Bir birlik turli nutq vaziyatlarida asosiy ma'nosini saqlagan holda pragmatik ta'sirini o'zgartirishi mumkin. Masalan, break a leg sahna san'atiga oid muhitda 'omad tilayman' mazmunidagi barqaror tilak sifatida qo'llanadi. Uni so'zma-so'z talqin qilish muloqotning maqsadini butunlay buzadi. Get cold feet birligi esa muhim qaror oldidan qo'rqib yoki ikkilanishga tushishni anglatadi; nikoh, ish, imtihon yoki boshqa mas'uliyatli vaziyat konteksti mazmunni yanada aniqlashtiradi. Shuningdek, once in a blue moon 'juda kamdan-kam', cost an arm and a leg 'juda qimmat', let the cat out of the bag 'sirni bilmasdan yoki bexosdan oshkor qilish' ma'nolarini beradi. Ushbu birliklar kontekstdan ajratilganda ham lug'aviy jihatdan tanish bo'lishi mumkin, ammo real nutqda ularning aniq kommunikativ vazifasi gapiruvchi niyati, vaziyat va tinglovchining fon bilimlari orqali aniqlanadi.

Frazeologik birliklarning ma'nosida lingvomadaniy qatlam alohida o'rin tutadi. Tilning barqaror obrazlari xalqning tarixiy tajribasi, urf-odati, diniy va adabiy an'analari, mehnat faoliyati, tabiat haqidagi qarashlari hamda ijtimoiy xulq me'yorlari bilan bog'liq. Ingliz tilidagi carry coals to Newcastle tarixan ko'mir sanoati bilan mashhur Newcastle shahri haqidagi bilimga tayanib, 'keraksiz joyga kerakli narsani olib borish, ortiqcha ish qilish' ma'nosini ifodalaydi. The ball is in your court sport obraziga asoslanib, 'navbat sizda, keyingi qaror sizga bog'liq' degan pragmatik mazmunni beradi. Bunday birliklarda madaniy tasvir semantik yadroning bir qismi hisoblanadi. Shuning uchun frazeologizmni boshqa tilga tarjima qilishda faqat so'zlarni almashtirish emas, balki mos obraz, uslubiy rang va pragmatik ta'sirni qayta yaratish zarur. Frazeologik ma'noning yana bir belgisi uning

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

nisbiy barqarorligidir. Ko'p frazeologizmlar tarkibidagi so'zlarni erkin almashtirishga yo'l qo'ymaydi, chunki bunday o'zgarish birlikning tanilishiga yoki ma'nosiga zarar yetkazishi mumkin. Masalan, make up one's mind shakli 'qaror qilmoq' ma'nosida normallashgan; undagi asosiy komponentlarni istalgan sinonim bilan almashtirish tabiiy ingliz nutqiga mos kelmaydi. Shu bilan birga, zamonaviy nutqda ayrim frazeologizmlar stilistik maqsadda o'zgartirilishi, qisqartirilishi yoki so'z o'yini uchun yangicha shaklda qo'llanishi mumkin. Bunday holat ma'noning mutlaq qotib qolmaganini, balki barqaror model asosida nutqiy ijodkorlikka ma'lum imkoniyat mavjudligini ko'rsatadi. Korpusga asoslangan yangi tadqiqotlar formulaik birliklarning real matnlarda qat'iylik va variativlik o'rtasida joylashganini ko'rsatmoqda.

Frazeologik ma'noni tahlil qilishda denotativ va konnotativ mazmunni ajratish foydalidir. Denotativ qatlam birlik nomlayotgan asosiy holatni bildiradi: keep an eye on — 'kuzatib turmoq', lose one's temper — 'jahli chiqmoq', be on cloud nine — 'nihoyatda xursand bo'lmoq'. Konnotativ qatlam esa obraz, kuchaytirish, baholash, emotsiya, uslub va madaniy assotsiatsiyalarni qamrab oladi. Be on cloud nine oddiy happy sifatiga nisbatan yuqori darajadagi quvonchni obrazli tarzda ifodalaydi. Bite one's tongue 'gapirmay qolmoq yoki aytmoqchi bo'lgan fikrni tiyib turmoq' ma'nosida o'zini nazorat qilish holatini obraz orqali beradi. Shunday qilib, frazeologik ma'no ko'p qatlamli bo'lib, aynan shu ko'p qatlamlilik nutqning ifodaliligini oshiradi va frazeologizmlarni oddiy sinonim so'zlardan farqlaydi.

1-jadval. Ingliz tilidagi ayrim frazeologik birliklarning ma'no tuzilishi

Frazeologik birlik	**Asosiy ma'nosi**	**Semantik xususiyati**	**Pragmatik/uslubiy bo'yoq**
break the ice	muloqotdagi noqulaylikni bartaraf etmoq	metaforik, qisman motivatsiyalangan	norasmiy, ijobiy
spill the beans	sirni oshkor qilmoq	yuqori idiomatiklik	norasmiy, ko'pincha salbiy
a piece of cake	juda oson ish	obrazli kuchaytirish	norasmiy, ekspressiv
under the weather	o'zini betob his qilmoq	evfemistik ko'chma ma'no	yumshoq, neytral-norasmiy
hit the nail on the head	ayni haqiqatni aniq aytmoq	metaforik, motivatsiyalangan	ijobiy baholovchi
cost an arm and a leg	juda qimmat turmoq	giperbolik obraz	norasmiy, kuchaytiruvchi
get cold feet	muhim ish oldidan ikkilanish yoki qo'rqish	metaforik ko'chish	norasmiy

Jadvaldagi misollar frazeologik birlik ma'nosi birgina tarjima ekvivalenti bilan cheklanmasligini ko'rsatadi. Birlikning semantik shaffofligi, obrazning faolligi, baholash kuchi va uslubiy qo'llanish sohasi ham uning ma'nosiga kiradi. Shu sababli frazeologik ma'noni izohlashda kamida to'rtta savolga javob berish maqsadga muvofiq: birlik nimani anglatadi, bu ma'no qanday obrazga tayangan, nutqqa qanday emotsional yoki baholovchi bo'yoq qo'shadi va qaysi vaziyatlarda tabiiy qo'llanadi. Mazkur yondashuv ayniqsa ingliz tilini chet tili sifatida o'rgatishda samarali, chunki o'quvchi faqat o'zbekcha muqobilni emas, balki birlikning real kommunikativ qiymatini ham o'zlashtiradi.

Frazeologizmlarni tarjima qilish jarayonida ham ma'no qatlamlarining barchasini imkon qadar saqlash talab etiladi. Agar maqsad tilida to'liq frazeologik ekvivalent mavjud bo'lsa, aynan shu birlik kommunikativ ta'sirni yaxshi yetkazadi. To'liq ekvivalent bo'lmaganda mazmunan yaqin

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

frazeologizm, tavsifiy tarjima yoki kontekstga mos leksik muqobil tanlanadi. Masalan, English to add fuel to the fire o'zbek tilida 'olovga moy sepmoq' shaklida obraz va ma'no jihatdan juda yaqin ifodalanadi. Ammo ayrim madaniy xos birliklarda so'zma-so'z tarjima tushunarsiz yoki noto'g'ri bo'lishi mumkin. Bunday holatda tarjimon birlikning denotativ ma'nosi bilan birga uning bahosi, ohangi va kommunikativ vazifasini ham tiklashi kerak. Bu qoida frazeologik ma'noning faqat semantik emas, balki pragmatik hodisa ekanini tasdiqlaydi. Ta'lim nuqtayi nazaridan frazeologik birliklarni alohida so'z ro'yxati tarzida yodlashdan ko'ra, kontekst, vaziyat, obraz va kollokatsion xususiyatlari bilan birgalikda o'rganish samaraliroqdir. Formulaik til bo'yicha zamonaviy tadqiqotlar ko'p so'zli birliklar tilni ravon va tabiiy qo'llashda muhim rol o'ynashini ko'rsatadi. O'quvchi break the ice ni faqat 'suhbatni boshlamoq' deb yodlasa, uning noqulaylikni yumshatish ma'nosini yoki norasmiy kommunikativ qiymatini to'liq anglamasligi mumkin. Shu sababli o'qitishda autentik misollar, dialoglar, kontekstual tanlash mashqlari va semantik taqqoslash usullaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Bu usullar frazeologizmni faol lug'atga kiritadi va uni noto'g'ri so'zma-so'z talqin qilish ehtimolini kamaytiradi.

XULOSA

Ingliz tilidagi frazeologik birliklarning ma'nosi murakkab va ko'p qatlamli semantik hodisa bo'lib, u komponentlarning oddiy lug'aviy ma'nolari yig'indisiga teng emas. Frazeologik ma'no semantik yaxlitlik, idiomatiklik, obrazlilik, konnotatsiya, baholash, emotsionallik, pragmatik vazifa va lingvomadaniy bilimlarning o'zaro ta'siri asosida shakllanadi. Ayrim birliklarda obraz bilan ma'no orasidagi aloqa aniqroq bo'lsa, boshqalarida tarixiy va madaniy motivatsiya sababli mazmunni faqat kontekst yoki oldindan mavjud bilim yordamida anglash mumkin. Tahlil qilingan misollar frazeologizmlarning nutqqa nafaqat qo'shimcha ifodalilik, balki aniqlik, baholash va kommunikativ ta'sir olib kirishini ko'rsatdi. Frazeologik birliklarni to'g'ri talqin qilish, o'rgatish va tarjima qilishda ularning asosiy ma'nosi bilan cheklanmasdan, uslubiy bo'yoq, kontekstual cheklov, obraz va madaniy assotsiatsiyalarini ham hisobga olish zarur. Shunda frazeologizm tilning tayyor birliklari sifatida emas, balki xalqning tajribasi va nutqiy tafakkurini jamlagan semantik-pragmatik vosita sifatida to'liq ochiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Buerki A. Formulaic Language and Linguistic Change: A Data-Led Approach. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020. – 256 p.
2. Hinkel E. (ed.). Teaching Essential Units of Language: Beyond Single-word Vocabulary. – New York: Routledge, 2018. – 214 p.
3. Vetchinnikova S. Phraseology and the Advanced Language Learner. – Cambridge: Cambridge University Press, 2019. – 440 p.
4. Khamesian M. On the Role of Phraseological Units in Teaching English as a Foreign Language to Adult Learners // Armenian Folia Anglistika. – 2019. – Vol. 15, No. 2. – P. 56–63.
5. Pasechnik T. B., Savelieva I. G. What is the Colour of the Feeling: A Case Study of English Idioms with Colour Components // RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics. – 2019. – Vol. 10, No. 3. – P. 714–721.
6. Pyskach O., Trebyk O., Drobotenko V., Nedashkivska T., Tymchuk O. Phraseological Units with a Numeral Component in English and Ukrainian: A Comparative Aspect // World Journal of English Language. – 2023. – Vol. 13, No. 5. – P. 527–536.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

7. G'oyibov U. A., Abdusamadov Z. N. The Structural and Semantic Analysis of the Anthroponomic Component Phraseological Units in English and Uzbek Languages // American Journal of Philological Sciences. – 2022. – Vol. 2, No. 11. – P. 36–47.
8. Jumayev B. X. Ingliz va o'zbek tillarida hayot va o'lim mazmunli frazeologik birliklarning lingvomadaniy tahlili // Modern Science and Research. – 2023. – Vol. 2, No. 3. – B. 305–309.
9. Muxtashamova P. Linguoculturological Features of Phraseological Units of the English and Uzbek Language // Tarjimashunoslik: muammolar, yechimlar va istiqbollar. – Toshkent, 2022. – B. 351–353.
10. Raxmonova I. O. Semantic Features of Phraseological Units in English and Uzbek Languages // International Journal of Language Learning and Applied Linguistics. – 2024. – Vol. 3, No. 3. – P. 71–76.
11. Normuhammedova M. X. Phraseological Units: Structure, Meaning, and Usage in English and Uzbek Languages // American Journal of Philological Sciences. – 2025. – Vol. 5, No. 5. – P. 144–147.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.